

A magyar mint származási nyelv – Németországban

1. Bevezetés. – A származási nyelv terminus technicus után kutatva több tanulmányban is találtam utalást, számos esetben a keresett megnevezéssel is találkoztam, egyértelmű meghatározást azonban sehol sem leltem. A németországi pedagógiai irodalomban a származási nyelv (Herkunftssprache) kifejezéssel rendszeresen találkozunk, s leginkább a migráns kétnyelvű gyermekek első nyelvét, anyanyelvét értik rajta. A származási nyelvre pontos definíciót a német nyelvű pedagógiai és nyelvészeti szakirodalomban sem találtam, pedig a származási nyelv fogalmának egzakt értelmezése a világszerte mindjobban kiszélesedő, fontossá váló migráns-pedagógiában, így a Németországban élő magyar származású tanulók magyaroktatásában is elengedhetetlen.

2. A származási nyelv fogalma a szakirodalomban és a gyakorlatban. – „Ez a forma a kulturális hatások, a rokoni kapcsolatok eredményeképpen specifikus vonásokat hordoz, amelyek elsősorban a nyelvországra vonatkozó ismeretekben, s a kétnyelvűség különböző fokozataiban nyilvánulnak meg. Sok esetben a magyar nyelv ismerete inkább passzív, és az elődök nyelve már nem a kommunikáció elsődleges eszköze. Ilyen feltételek között a magyar származásnyelvként értelmezhető” (GIA Y 2004: 69). GIA Y BÉLA a származási nyelvet (nála: származásnyelv), annak tudását úgy értelmezi, mint a diaszpórában élő második-, harmad- és negyedgenerációs magyarság magyar nyelvtudását, melyet már nem jellemez az anyanyelvi teljesség.

Az anyanyelv az a nyelv, melyet az ember elsőként, általában az édesanyjától sajátít el, s melyet rendszerint a legtöbbet és a legjobban beszél. Az anyanyelvi kompetencia megköveteli az egyéntől, hogy mind szóban, mind írásban kommunikálni tudjon különféle kommunikációs helyzetekben. Az anyanyelvet elsajátítjuk, az idegen nyelvet tanuljuk. Az idegen nyelvi kompetencia az anyanyelvi kompetencia túlnyomórészt azonos készségeivel jellemezhető. Az idegen nyelvi kompetencia esetében kiemelném az interkulturális ismereteket, melyek a pozitív attitűdök kialakulásában nélkülözhetetlenek (vö. EU 2006). A származási nyelv helyét az anyanyelv és az idegen nyelv között jelölöm meg. Ezt a kérdést a dolgozatban részletesebben tárgyalom.

Amennyiben az anyanyelv nemcsak a mikrokörnyezet, hanem a szűkebb vagy tágabb makrokörnyezet nyelve is, az egyben környezeti nyelv, általában államnyelvként funkcionál. Magyarországon az államnyelv a magyar, a környezet nyelve – a magyarországi kisebbségi települések kivételével – a magyar, a magyar nemzetiségű családok nyelve, azaz anyanyelvük szintén a magyar. A magyar családokban született személyek származási nyelve tehát magyar. Magyar nyelvi környezetben a származási nyelv kifejezés használata szükségtelen, hiszen az anyanyelv kifejezés a származás tényét is magában hordozza.

A származási nyelvet GIAY BÉLA a származási ország nyelvével azonosítja, mely ország az ő meghatározásában „nyelvország”. Az ország, ahonnan az emberek elszármaznak, kitelepülnek. A Németországban élő, magyarországi születésű, magyar anyanyelvű emberek származási országa Magyarország. Származási országa a Magyarországot felnőttkorban vagy gyermekkorban elhagyóknak és azoknak is, akiknek egy vagy mindkét szülőjük Magyarországon született, maguk azonban már Németországban. Származási országa azoknak is, akik magyar nyelvű második vagy harmadik generációs szülőtől származnak. Értelmezésemben második generációsnak számít az is, aki Magyarországot gyermekkorában, 18 éves kora előtt (szüleivel) hagyta el, és az iskolai tanulmányait Németországban fejezte be. Második generációs az első generációsok Németországban született gyermeke is.

A származási nyelv megnevezéssel mint minőségjelzős szintagmával NÁDOR ORSOLYA egy, a nyugati szórvánnyal foglalkozó tanulmányában (NÁDOR 2007: 47) találkoztam először. NÁDOR a származási nyelv meghatározást az anyanyelv egy alacsonyabb fokozataként azoknak az esetében használja, akiknek a magyar már nem az anyanyelvük, mert otthon nem, vagy csak nagyon keveset tanultak magyarul.

Dolgozatomban a fogalom jelölésére a *s z á r m a z á s i n y e l v* szintagmát használom a *s z á r m a z á s n y e l v* összetett szó helyett a következő okokból: Míg az *a n y a n y e l v* és a *k ö r n y e z e t n y e l v* jelöletlen birtokos szóösszetételekkel egy-egy konkrét nyelvet jelölünk (jóllehet egy adott környezetben is élhet egymás mellett több nyelv, illetve a nyelvtudomány mai álláspontja szerint egy embernek lehet több anyanyelve), az *i d e g e n n y e l v* és a *s z á r m a z á s i n y e l v* szó szerkezetek a nyelvek típusait határozzák meg az egyén nyelvi életében. Vegyes házasságban született gyermekeknek például két származási nyelvük van (melyek közül az egyik vagy mindkettő az anyanyelvük), nem pedig két származásuk, melyeknek nyelveik vannak. Ugyanígy furcsán hangozna, ha a származásnak a nyelveiről beszélünk, szemben például a környezetnek a nyelveiről. Mindezek mellett a kisebbség nyelvét is említhetem példaként, hiszen itt sem kisebbségnyelvről, hanem a magyarról mint a kisebbség nyelvéről, tehát *k i s e b b s é g i n y e l v*ről beszélünk. A kulturális hatások, rokoni kapcsolatok révén specifikus vonásokat hordozó nyelvi forma emocionális telítettsége végett sem ragadható meg a jelöletlen birtokos szóösszetételben.

A származási nyelvet SZÉPE GYÖRGY (vö. GIAY 2004: 69) idegen nyelvként határozza meg. A magyar mint idegen nyelv belső tipológiájának fővázolásában két helyen is megjelenik nála a származási nyelvi forma:

1. A magyarul nem beszélők külföldön,
2. a magyar mint eszköz jellegű idegen nyelv,
- 2.a a magyar származásúak számára külföldön tanított magyar nyelv,
3. a magyarországi „magyar mint idegen nyelv”,
4. magyar a kétnyelvű oktatásban külföldön, nem magyarok számára,
5. magyar nyelv a kétnyelvű oktatásban külföldön, magyarok számára,

6. magyar mint a környezet nyelve a magyarországi nem magyar anyanyelvű tömbök számára,
- 6.a magyar mint a környezet nyelve a cigányok számára,
7. a sztenderd magyar nyelv mint a „diglossia-viszony” tagja,
8. a sztenderd magyar nyelv.

ÉDER ZOLTÁN (vö. GIAY 2004: 70) anyanyelvi oktatásnak nevezi a magyar tannyelvű iskolákban folyó magyar nyelvi képzést és a magyar kolóniákban folyót egyaránt. A magyar mint idegen nyelv oktatás alanyai nála csak idegen ajkúak lehetnek.

A német nyelvű pedagógiai szakirodalomban a származási nyelvet többnyire a bevándorló családokból származó tanulók anyanyelveként, első nyelveként jelölik. WILFRIED STÖLTING-RICHTER (1988: 1570) Bevándorlás és nyelv című tanulmányában a Szociolingvisztika Nemzetközi Kézikönyvében azt írja, hogy a származási nyelv semlegesebb az anyanyelvnél.

Idegen nyelvi környezetben, így például német nyelvterületen, Németországban élő magyar származásúak első generációjának anyanyelve a magyar nyelv, mint ahogy a legtöbb esetben az első nyelve is az marad. Ameddig a második és/vagy harmadik generáció csak magyar nyelvet hall (magyar nyelvű családban), vagy a német mellett ugyanolyan mértékben sajátítja el a magyar nyelvet is (például egyes házasságokban), elsőként megtanult nyelve, anyanyelve a magyar (is). Legkésőbb az iskoláskor első éveiben a tanulók német domináns kétnyelvűekké válnak, hiszen használatának mértékében, funkciójában, majd tudásának fokában a német nyelv kerül a diákok nyelvi életében az első helyre.

A német oktatási rendszerben a származási nyelvet hivatalosan abban az esetben ismerik el anyanyelvként, ha a tanuló a származási ország állampolgárságával (is) rendelkezik. A magyar származású második és harmadik generáció összetétele meglehetősen vegyes. Vannak gyermekek, akiknek mindkét szülője magyar, s ott hon magyarul beszélnek; vannak gyermekek, akiknek mindkét szülője magyar, ám otthon a magyar és a német nyelvet vegyesen használják; más gyermekek vegyes házasságban születtek, s a magyar és a német nyelvet egy-egy szülőhöz kötik. Megint mások magyar származású szülő(k) gyermekeként a magyar nyelvet alig vagy egyáltalán nem használják. A németországi magyar diaszpórát vizsgálva elég sok azoknak a gyermekeknek a száma is, akiknek két származási nyelvük van, melyek mellett a német a harmadik, az iskola (a társadalom) nyelve. Legtöbbjük rendelkezik német állampolgársággal (is). Az említett másod- és/vagy harmadgenerációs magyar diaszpóra tagjainál a közös a magyar mint származási nyelv, hiszen mindegyikük – kisebb vagy nagyobb mértékben, sokan teljesen – magyar származású.

A magyar származású jelölést a teljes csoport-meghatározás érdekében használom. Így beletartozhat a csoportba (s a magyar nyelv németországi státuszának meghatározásakor bele is kell, hogy tartozzon) az a gyermek vagy fiatal korú is, akinek mindkét szülője magyar, s az is, akinek csak az egyik. A kategóriába beletartozik mindenki, aki magyar nemzetiségű, legyen az állampolgársága magyar, német, szlovák vagy román.

Dolgozatomban a németországi magyar diaszpóra második és harmadik generációját, annak is gyermek és fiatalok tagjait vizsgálva, a számukra készülő németországi Magyar mint Származási Nyelv Kerettanterv kapcsán bizonyítom a származási nyelv kifejezés használatának szükségességét.

Összegezve az előbbieket, esetünkben a magyar nyelv társadalmi és nyelvészeti megközelítésből származási nyelv, míg a (belső) azonosulás szempontja alapján mindig anyanyelv maradhat.

3. A származási nyelv és a kétnyelvűség. – Származási nyelvről tehát – az anyanyelv mellett vagy helyett – akkor beszélünk, amikor a többség nyelve nem az egyén (egyik) anyanyelve. A meghatározás akkor válik szükségessé, amikor a beszélő egyik, rendszerint domináns nyelve eltér szülei vagy egyik szülője anyanyelvétől, s ez az eltérő nyelv a többség nyelve. A származási nyelvet beszélő – legkésőbb az iskolás kortól kezdve – szükségszerűen kétnyelvű. A németországi magyar diaszpóra vizsgálatakor mindenekelőtt az egyéni kétnyelvűség típusainak áttekintését tartom fontosnak. Az egyéni kétnyelvűség vizsgálatának pszichológiai dimenziói alapján kategorizálom a németországi magyar diaszpóra második (vagy harmadik) generációjába tartozó magyar származású gyermekeket és fiatalokat (vö. BARTHA 2005: 195).

1. táblázat

Az egyéni kétnyelvűség vizsgálatának pszichológiai dimenziói BARTHA CSILLA (2005: 195) felosztásában

A kétnyelvűség vizsgálatának dimenziói	A kétnyelvűség fajtái
A két nyelv kompetenciaszintje	a) Kiegyenlített (balansz) kétnyelvűség b) Egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűség
A kétnyelvűség kognitív szerveződése	a) Összetett kétnyelvűség b) Mellérendelt (koordinált) kétnyelvűség
Az elsajátítás ideje/módja	a) Gyermekkori kétnyelvűség - szimultán - egymás után b) Serdülőkori kétnyelvűség c) Felnőttkori kétnyelvűség
A saját nyelvi közösségi támogatottság megléte vagy hiánya	a) Endogén kétnyelvűség b) Exogén kétnyelvűség
A két nyelv egymáshoz viszonyított státusa	a) Hozzáadó (additív) kétnyelvűség b) Felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség
A csoporthoz tartozás tudata és a kulturális identitás	a) Bikulturális kétnyelvűség b) Monokulturális kétnyelvűség c) Akkulturációs kétnyelvűség d) Dekulturációs kétnyelvűség

A nyelvi kompetencia szintjei alapján megkülönböztetünk kiegyenlített (balansz) kétnyelvűséget és egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűséget. Kiegyenlített kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha a két nyelv kompetenciaszintje megegyezik. Egyenlőtlen a kétnyelvűség akkor, ha a két nyelv közül az egyik domináns, azaz az egyik kompetenciaszintje magasabb.

A kétnyelvűség kognitív szerveződése szerint különbséget teszünk az összetett (komponált) kétnyelvűség és a mellérendelt (koordinált) kétnyelvűség között. Összetett a kétnyelvűség akkor, ha a két nyelvhez közös fogalmi rendszer tartozik, míg ez a mellérendelt esetében elkülönült. Más oldalról megvilágítva: összetett kétnyelvűségről akkor beszélünk, amikor a beszélő „ugyanazon helyzetekben és személyekkel felváltva használja mindkét nyelvet, illetve az egyik nyelv a másik magyarázatának eszközéül szolgál”. Koordinált kétnyelvűek azok „akik két, egymástól többé-kevésbé független nyelvi rendszert építenek ki azáltal, hogy egy bizonyos helyzetben, illetve bizonyos személyekkel következetesen csak az egyik nyelvet használják, míg más helyzetekben, más személyekkel a másikat” (LESZNYÁK 1996: 220).

Az elsajátítás idejét és módját tekintve megnevezünk gyermekkori, serdülőkori, valamint felnőttkori kétnyelvűséget. A gyermekkori kétnyelvűségről beszélünk akkor, ha mindkét nyelv elsajátítása 10-11 éves korig befejeződik. Ha a gyermek a nyelveket párhuzamosan, szimultán sajátítja el, mindkét nyelv első nyelv; ha egymás után, akkor megkülönböztetünk első és második nyelvet. A saját nyelvi közösséget szemlélve beszélünk endogén kétnyelvűségről, amikor is van saját nyelvi környezet, illetve exogén kétnyelvűségről, amikor nincs saját nyelvi környezet.

Ha a két nyelv egymáshoz való viszonyát tekintjük, a kétnyelvűség lehet hozzáadó vagy felcserélő. Az első lehetőség kognitív előnnyel jár, mindkét nyelvnek magas a társadalmi elfogadottsága. Ezzel ellentétben a felcserélő kétnyelvűségben az egyik nyelv társadalmi elfogadottsága sokkal alacsonyabb. Ez kognitív hátrány jelent.

A csoporthoz tartozás tudata és a kulturális identitás dimenziója alapján megkülönböztetünk bikulturális, monokulturális, akkulturációs és dekulturációs kétnyelvűséget. Bikulturális a kétnyelvűség akkor, ha az egyénnek kettős kulturális identitása van, mindkét csoporthoz egyaránt tartozónak vallja magát. Monokulturális a kétnyelvűség akkor, ha az egyén csak az egyik nyelvi csoport tagjának tartja magát. A monokulturálison belül megnevezhetünk még akkulturációs kétnyelvűséget, amikor is a származása szerint kisebbségi nyelvi beszélő a többségi nyelvi csoporthoz akar tartozni. Dekulturációs kétnyelvűség esetében a csoport- és identitástudat ambivalens.

2. táblázat

Az egyéni kétnyelvűség lehetséges formái a németországi magyarság második és harmadik generációjában (vö. BARTHA 2005: 195)

A kétnyelvűség vizsgálatának dimenziói	A kétnyelvűség fajtái	A kétnyelvűség jellemzői a magyar diaszpórában
A két nyelv kompetenciaszintje	a) Kiegyenlített (balansz) kétnyelvűség b) Egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűség	az iskoláskortól kezdve német nyelvi dominancia
A kétnyelvűség kognitív szerveződése	a) Összetett kétnyelvűség b) Mellérendelt (koordinált) kétnyelvűség	képesség és gyakorlat; magyar nyelvi helyzetben inkább összetett, a németben koordinált
Az elsajátítás ideje/módja	a) Gyermekkori kétnyelvűség - szimultán - egymás után b) Serdülőkori kétnyelvűség c) Felnőttkori kétnyelvűség	a vizsgált korcsoportban gyermekkori; a személyes háttér függvénye
A saját nyelvi közösségi támogatottság megléte vagy hiánya	a) Endogén kétnyelvűség b) Exogén kétnyelvűség	változó; nincs „hivatalos“
A két nyelv egymáshoz viszonyított státusa	d) Hozzáadó (additív) kétnyelvűség b) Felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség	felcserélő
A csoporthoz tartozás tudata és a kulturális identitás	a) Bikulturális kétnyelvűség b) Monokulturális kétnyelvűség c) Akkulturációs kétnyelvűség d) Dekulturációs kétnyelvűség	szülői magatartásmintától irányított

A fenti összefoglalás alapján a németországi magyar diaszpóra második és harmadik generációjának tagjairól elmondható, hogy kétnyelvűségük az iskoláskor elején – még ha addig kiegyensúlyozott kétnyelvűek vagy magyar domináns kétnyelvűek, esetleg magyar egynyelvűek voltak is – német dominánssá válik. A kognitív szerveződés tekintetében magyar nyelvi helyzetben inkább összetett, míg a németben koordinált kétnyelvűségről beszélhetünk. Ez azonban erősen függ az egyéni képességektől és a gyakorlattól. Az elsajátítás ideje és módja a vizsgált korcsoportban általában gyermekkori, azon belül a személyes háttér függvénye. A saját nyelvi közösségi támogatottság változó, nem hivatalos. Egy „hivatalos nyelvi környezet” kiépítése a Magyar Iskolák Németországban programban a németországi Magyar mint Származási Nyelv Kerettantervvel

megvalósulhat. A két nyelv egymáshoz viszonyított státuszának dimenziójában a németországi magyar származású kiskorúak és fiatalok kétnyelvűsége felcserélő, míg a csoporthoz tartozás tudatát tekintve megint csak változó. Az utóbbit egyértelműen a szülői magatartásminták irányítják, míg az első állapotot szeretnénk „javítani”. A bikulturális és a monokulturális kétnyelvűség erősítése, illetve megtartása volna a cél, annak a függvényében, hogy a kiskorúak Németországban maradnak vagy rövidebb-hosszabb németországi tartózkodás után (vissza)térnek Magyarországra.

4. Az anyanyelv és az idegen nyelv között félúton. – A magyar mint idegen nyelv és a magyar mint származási nyelv látszólag élesen különbözik egymástól. Általában minden nyelvet idegennek nevezünk, ami nem az anyanyelvünk. A származási nyelvet a Németországban született (vagy gyermekkorukban kikerült) magyarok esetében a származás és az azonosulás szempontjából nevezhetjük anyanyelvnek. Funkcióját és tudásának fokát tekintve (a németnyelvű iskolai tanulmányok során) a második helyre kerül. A magyar gyökerű tanulók magyar nyelvi kompetenciája – még akkor is, ha a mikrokörnyezet (a család) nyelve a magyar – az egyre magasabb német iskolai osztályokban fokozatosan csökken, és a származásnyelv-oktatásukban mind nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjon az idegen nyelvi szemlélet.

Amennyiben a magyart mint származási nyelvet az anyanyelv és az idegen nyelv közé sorolom, mindenképp meg kell határoznom az anyanyelv és az idegen nyelv fogalmát. Az *a n y a n y e l v* „az a nyelv, amelyet az ember gyermekkorában (elsőként, főként az anyjától) tanult meg, s amelyen rendsz. legjobban és legszívesebben beszél” (ÉKSZ. 2004: 45). Az *i d e g e n n y e l v* „más országhoz, néphez tartozó” (ÉKSZ. 2004: 552).

Az anyanyelv fogalma igen összetett. Az anyanyelvet definiálhatjuk a származás, az azonosulás, a nyelvtudás foka, illetve a funkciója szerint. A származás kritériuma alapján az anyanyelv az elsőként megtanult nyelv. Az azonosulás kritériumát vizsgálva megkülönböztetünk belső vagy külső azonosulást. A belső azonosulás szerint az anyanyelv az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul, míg a külső azonosulást vizsgálva az, amellyel a beszélőt mások anyanyelvi beszélőként azonosítják. A nyelvtudás foka alapján az anyanyelv a legjobban ismert, funkcióját tekintve a legtöbbet használt nyelv.

3. táblázat

Az anyanyelv meghatározása TOVE SKUTNABB-KANGAS (1997: 13) által megjelölt kritériumok alapján

Származás	az elsőként megtanult nyelv
Azonosulás	a) belső: az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul b) külső: az a nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosítják
A nyelvtudás foka	a legjobban ismert nyelv
Funkció	a legtöbbet használt nyelv

SKUTNABB-KANGAS (1997: 13) szerint különösen a származás és az azonosulás szempontjából egy személynek több anyanyelve is lehet, illetve a különböző definíciók szerint más és más lehet az anyanyelve. A fenti definíciókból következik, hogy egy személynek az anyanyelve élete során többször is változhat.

Míg az anyanyelv-elsajátítás végtelen, az idegennyelv-tanulás az időfaktor tekintetében behatárolt és megszakításokkal tarkított. A folyamat jellege szerint az anyanyelv elsajátítása spontán és öntudatlan, az idegen nyelv tanulása tervezett és tudatos. Az anyanyelv-elsajátítás „motivációja” maga az élet. Az idegennyelv-tanulás motivációja iskoláskorban a „muszáj”, illetve a jutalom, később a szakmai szükségesség, a jobb (elhelyezkedési) lehetőségek. Az anyanyelvi kompetencia elnyerésének közege az anyanyelvi környezet, az idegen nyelvi kompetencia elnyerésének közege általában azonos korú (felnőttkorban azonos érdeklődésű), helyelközzel azonos tudásszintű tanulók csoportja. Az attitűd tekintetében az anyanyelv-elsajátító azonosul a nyelvvel, míg az idegennyelv-tanuló (valamennyire mindig) kívülálló marad. Az első esetben tehát kulturális azonosulásról, míg a másodikban „megértésről” beszélhetünk.

A származási nyelvi ismeret megszerzése az előbb felsorolt szempontokban az anyanyelv-elsajátítás és az idegennyelv-tanulás határmezsgyéjén helyezkedik el. Kivételt képez az ötödik szempont, az attitűd. A származási nyelv sikeres fejlesztésének elengedhetetlen feltétele, hogy a tanulók a nyelvvel azonosuljanak.

4. táblázat

Az anyanyelv-elsajátítás – származási nyelvi ismeretek megszerzése – idegennyelv-tanulás hármasa SZILI KATALIN (2008) „Magyar mint Származási Nyelv Tanterv alapjai” konferencián elhangzott előadása alapján

Anyanyelv-elsajátítás	Származási nyelvi ismeretek	Idegennyelv-tanulás
IDŐFAKTOR		
végtelen	Megszakításokkal tarkított, az ismeretszerzés nem egyenletes.	behatárolt, megszakításokkal tarkított
A FOLYAMAT JELLEGE		
spontán, öntudatlan	Az iskoláskorig spontán, utána tervezni kell.	tervezett, tudatos oktatás, metodika
MOTIVÁCIÓ		
az élet élése	Érzelmi indítítás: a család nyelve, a szülőknek tetszeni.	jutalom, érdemjegyek, érzelmi indítítás, szakmai szükség
KÖZEG, AMELYBEN FOLYIK A KOMPETENCIA MEGSZERZÉSE		
szociokulturális sokszínűség	Elsősorban a szülők; irányított magyar nyelvű helyzetek.	azonos korú, azonos tudásszintű tanulók; általában anyanyelvi környezetben
ATTITÜD		
azonosulás	Európaiság, a híd szerepe.	kívülállás

5. A Németországban élő magyar származású gyermekek és fiatalok nyelvi állapotáról. – A németországi gyermekek és fiatalok magyar nyelvi állapotát a családi háttérből, a szülők nyelvhasználatából és a magyar nyelvhez való viszonyulásából lehet levezetni. Németországban nincs őshonos magyar nyelvi közösség, nincsenek nyelvi szigetek. A gyermekek a magyar nyelvvel otthon találkoznak legelőször, majd a mesterségesen kialakított magyar nyelvi környezetben: magyar babaklubokban, magyar óvodában stb. Ahogy nem beszélhetünk általánosságban a németországi magyarság nyelvi állapotáról, ugyanúgy nem beszélhetünk az egyes generációk nyelvi állapotáról sem. Inkább azt mondhatjuk, hogy ahány személy, annyi nyelvi állapot. A németországi magyar nyelv-beszélőket születésük, ezen belül az otthoni (családi) magyar nyelv-használatuk alapján csoportosítom:

1. Magyar anyától és apától származók, ahol a család nyelve a magyar;
2. magyar anyától és apától származók, ahol az egyik szülő tudatosan a német nyelvet használja a gyerek vagy gyerekek német nyelvi fejlődését támogatandó;
3. magyar anyától és apától származók, ahol egyik vagy mindkét szülő kevert nyelvet beszél;
4. magyar anya, német apa, ahol az anya következetesen magyarul, az apa németül beszél;
5. német anya, magyar apa, ahol az anya németül, az apa következetesen magyarul beszél;
6. magyar anya, német apa, ahol az anya keverten beszél hol németül, hol magyarul;
7. német anya, magyar apa, ahol az apa keverten beszél hol németül, hol magyarul.

A csoportosításban nem említettem meg a magyar anya – magyar apa párost, ahol mindkét szülő tudatosan németül beszél, hiszen a gyermek(ek) magyar nyelvi kompetenciájának kifejlődése ebben az esetben eleve gátolva van. A felsorolt kategóriák tovább oszthatóak a szülők magyar nyelvvel való kapcsolata szerint. A szülőnek a magyar nyelvhez való viszonyulása az első és legmeghatározóbb tényező a gyermekek attitűdjének a kialakulásában.

5. táblázat

A németországi magyarság második és harmadik generációjába tartozók nyelvi állapota
TOVE SKUTNABB-KANGAS (1997: 17) kétnyelvűség-definíciói alapján

Származás	a) aki anyanyelvi céllal két nyelvet tanult a családjában b) aki kommunikációs céllal két nyelvet használ
Azonosulás	c) belső: aki két nyelvvel, két kultúrával azonosul d) külső: akit mások két nyelv anyanyelvi beszélőjeként azonosítanak
A nyelvtudás foka	a) aki két nyelvet tökéletesen ismer b) aki két nyelvet anyanyelvi beszélőként használ c) aki két nyelvet egyformán jól ismer d) aki a másik nyelven is értelmes megnyilatkozásokat képes tenni e) aki a másik nyelv nyelvtani szerkezeit (részben) ismeri és használja f) aki egy másik nyelvvel is kapcsolatba került
Funkció	aki két nyelvet használ, vagy képes használni a legtöbb beszédhelyzetben saját és közössége(i) igényei szerint

A németországi magyarság gyermekei és fiatalok képviselői az iskoláskor kezdetével a fenti meghatározások alapján ideális esetben kétnyelvűek. Egy-egy egyén kétnyelvűségének milyensége folyamatosan változhat. A kiegyensúlyozott kétnyelvűként iskolába kerülő tanuló csakhamar német nyelvi dominanciára tesz szert. Biztos kétnyelvűségét tudatos fejlesztéssel azonban visszaszerezheti. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a német iskolába lépő magyar egynyelvű tanuló az évek során elveszti anyanyelvi kompetenciáját, helyette német nyelvi kompetenciát szerez. A németországi magyarság nyelvi állapotának felmérése a jövőbeli kutatások feladata.

6. A magyar mint származási nyelv és a német oktatás-ügy. – A származási nyelv pontos meghatározásának a szükségessége a Magyar Iskolák Németországban programban működő Tantervíró Munkacsoport által készített Magyar mint Származási Nyelv Kerettanterv kapcsán vált fontossá (ILLÉS-MOLNÁR 2008). Mivel a magyart mint származási nyelvet szeretnénk elismertetni és hivatalos iskolai tantárggyá tenni, nyelvészeti alapú vizsgálatot (is) kell folytatnunk.

A német oktatásban az első nyelv az iskola nyelve, vagyis a német nyelv. Ez a nyelv a német nemzetiségű tanulók anyanyelve. A német iskolarendszer a bevándorló, más nemzetiségű családok gyermekei számára a legtöbb tartományban támogatja az anyanyelvi (származási nyelvi) oktatást. Első nyelvként ekkor az anyanyelv szerepel, a német az első idegen nyelv.

Az „anyanyelvi oktatás” a 60-as évek elejére vezethető vissza. A Németországba érkezett vendégmunkás családok második, harmadik generációja számára fontos volt az anyanyelvi kompetencia fejlesztése – abban a tudatban, hogy visszatérnek a szülőföldjükre. A 20. század 80-as éveiben azonban világossá vált, hogy a vendégmunkás családok java része Németországban marad. Mindezek mellett a bevándorlás folyamata a mai napig tart, így az anyanyelvi, származási nyelvi oktatás nagy jelentőséggel bír. A származási, illetőleg a „másik nyelv” csiszolása fontos a gyermekek nyelvi fejlődésében, amely az iskolai előmenetelt is meghatározza. A stabil kétnyelvűség elősegíti a gyermekek kognitív fejlődését. A(z idegen) nyelvi ismeretek mellett az interkulturális cselekvőképesség kialakításában is nagy szerepet játszik. Az Európai Parlament és a Tanács Ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákhoz (2006) részletesen leírja ezeket a szempontokat. Az itt felsorolt 8 kulcskompetencia közül a 8. kompetencia a Kulturális tudatosság és kifejezőkészség, mely kompetenciához kapcsolódó ismeretek és készségek magukba foglalják a helyi, nemzeti és európai kulturális örökség, valamint a világban elfoglalt helyünk megértését. „A saját kultúra alapos megértése és az identitásérzés az alapja a kulturális kifejezés sokfélesége iránti nyitott attitűdnek” (EU 2006: I.394/18).

A német iskolarendszer decentralizál. A szövetségi köztársaság oktatásügyét a Kultuszminiszterek Konferenciája fogja össze. Itt meghatározzák az oktatás irányelveit, az oktatási standardot. A konferencia emellett ajánlásokat, javaslatokat tesz, melyeket az egyes tartományok oktatásügyei szabadon alkalmaznak. A tartomá-

nyokon belül az egyes iskolák szabadsága is meglehetősen nagy. Az anyanyelvi és a származási nyelvi oktatás fogalma összemosódik; jellegében ugyanazon képzést a tartományok és az egyes iskolák is az egyik vagy a másik meghatározással illetik. Az országban a „különleges idegen nyelvi vizsga” fogalma mindenhol közös: anyanyelvükből az első középiskolai fokozat megszerzésekor (Hauptschul-, Realschulabschlussprüfung) azok tehetnek vizsgát, akik három évnél nem hosszabb ideje látogatják a német iskolarendszert. Az anyanyelvi vizsga ekkor kiválthatja az első idegen nyelvet (az angolt), mely első idegen nyelv helyét a más anyanyelvű tanulók esetében a német veszi át.

A származási nyelv oktatásának kérdését több nemzet úgy oldotta meg, hogy nemzeti nyelvét a német oktatásban második idegen nyelvként határozta meg. Ez alapján oktatják a török nyelvet a gimnázium 6–10. osztályában második idegen nyelvként Bayernben és Bremában, az orosz nyelvet Hamburgban vagy a baden-württembergi Heidelbergben. A nordrhein-westfaleni Kölnben 2007-ben egy privátgimnáziumban az angol mellett bevezették a török nyelvet is mint kötelező szakt. Az említett tantárgyak hallgatóinak jelentős része nagy valószínűséggel az adott nyelv beszélője, a hozzá tartozó nyelvi kisebbség leszármazottja. Közülük sokan több-kevesebb anyanyelvi kompetenciával is rendelkeznek.

A fentiek alapján jogos törekvés, hogy a magyar diaszpóra gyerekei megismerjék és értsék saját kultúrájukat, a kultúrát, amiből származnak. A magyar nyelvet a németországi oktatásban szeretnénk elismertetni. Figyelembe véve a német oktatásügyet, valamint a jelen dolgozat 5. fejezetében vázolt németországi kis- és fiatalok nyelvi állapotának, (nyelv)szociális helyzetének és a magyar nyelvhez kapcsolódó attitűdjének sokféleségét, a németországi magyar nyelvi oktatást (hivatalos státuszában) nem nevezhetjük anyanyelvi oktatásnak. Jóllehet, a németországi oktatásban résztvevő tanulók nagyobb része nem rendelkezik magyar anyanyelvi teljességgel, a magyar nyelvet az idegen nyelv kategóriájába sem sorolhatjuk, hiszen ezek a gyermekek és fiatalok magyar anyanyelvi kompetenciával kisebb-nagyobb mértékben, de rendelkeznek.

A magyar mint származási nyelv a német iskolanyelv mellett mintegy második nyelvként szerepelne. Ezt követné az első, a második stb. idegen nyelv. A magyar mint származási nyelv tantárgy a nyelvi képzéssel párhuzamosan magába foglalná a magyar kultúra, az irodalom, a történelem, a földrajz, a hagyományok stb. ismeretét is. A magyar mint származási nyelv tanulásához nem kellene magyar állampolgárság és három évnél kevesebb németországi tartózkodás. A magyar mint származási nyelv tanulásához – részben vagy egészben – magyar nemzetiség volna szükséges.

A hivatkozott irodalom

- AMMON, ULRICH – DITTMAR, NORBERT – MATTHEIER, KLAUS J. eds. 1988. Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. (Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society 2.) Berlin/New York: de Gruyter, Halbbde. 2.

- BARTHA CSILLA 2005. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BRUCKHAUS, KATJA 2007. Muttersprachlicher Unterricht in Deutschland. Grin Verlag, Norderstedt.
- ÉKSZ. = PUSZTAI FERENC főszerk. 2004. Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EU 2006 = Az Európai Parlament és a Tanács 2006. december 18-ai 2006/962/EK Ajánlása az egész életen tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. In: http://www.tpf.hu/download.php?doc_name=/egyeb/migrans/77_486_iranyelv.doc. [Letöltve: 2009. 01. 09.]
- GIAY BÉLA 2006 A magyar mint idegen nyelv fogalma. In: HEGEDŰS – NÁDOR szerk. 2006: 67–72.
- HEGEDŰS RITA – NÁDOR ORSOLYA szerk. 2006. Magyar Nyelvemester. A magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA 2008. Magyar Iskolák Németországban 2008. In: <http://www.ungarischunterricht-karlsruhe.de/publicisztika.html>. [Letöltve: 2009. 01. 09.]
- LESZNYÁK MÁRTA 1996. Kétnyelvűség és kéttannyelvű oktatás. Magyar Pedagógia 3. 217–30. In: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Lesznyak_MP963.pdf. [Letöltve: 2009. 01. 26.]
- NÁDOR ORSOLYA 2007. Az anyanyelv-oktatás és az identitás megőrzésének lehetőségei a nyugati szórványban. Nyelvünk és Kultúránk 32–48.
- SKU[N]TNABB-KANGAS, TOVE 1997. Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- STÖLTING-RICHERT, WILFRIED 1988. Migration und Sprache (Migration and Language). In: AMMON – DITTMAR – MATTHEIER eds. 1988: 1564–74.
- SZILI KATALIN 2008. Magyar mint idegen – magyar mint származási nyelv oktatás (előadás). In: A „Magyar mint Származási Nyelv Tanterv” alapjai konferencia, A Magyar Köztársaság Stuttgarti Kulturális Intézete, 2008. 06. 22.

ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA (marta_illes@hotmail.com)

Hungarian as a language of origin – in Germany

The accurate definition of the concept of ‘the language of origin’ is indispensable for the ever expanding importance of the education of migrants, thus also in the teaching of Hungarian to those in Germany with a Hungarian origin. The article introduces the interpretations found in the literature and a practical approach, while indicating the connections between the language of origin and bilingualism. The author places the language of origin in between the first language and the foreign language. She describes the language situation of children and adolescents of a Hungarian origin living in Germany, and her search for the place of teaching Hungarian as a Language of Origin (HLO) in the German public education.

ILLÉS-MOLNÁR, MÁRTA